

preuveličavana pričanja o milionskim aferama i korupciji, dok su se s druge strane vlade kao po dogovoru rukovodile na način da se ni jedna afera ili korupcija nije do kraja istražila, niti ijedan visoki službenik priveo do kraja zasluženoj kazni.

U masi je strujalo nezadovoljstvo. Nezadovoljstvo masa traži uvek da se konkretna manje oko jednog konkretnog programa nego oko ili bolje protiv izvesnog lica ili skupa. Masa je uvek siromašna, neposedujuća, u protivnosti protiv one manjine koja ima, koja uživa, koja zapoveda. Ona oseća što nju neposredno tišti (porez, sud, policija, varoški trgovac, koji joj prodaje ono što njoj treba i kupuje njezine proizvode) i instinktivno je otporna protiv svega onoga što taj sistem podržava (žandarm, lugar, sudija, bankar, vojska). Sticajem prilika kao nosilac toga poretka u očima mase ukazala se Srbija, Beograd. Prirodnim putem stalo se neraspoloženje masa, naročito u nesrpskim krajevima, da orijentiše protiv Beograda i Srba. Razlika vere, tragovi mnogogodišnje harange, tome su procesu pogodovali. Dok je u srpskim krajevima, naročito kasnije iz otpora protiv probuđenog hrvatskog nacionalizma, nezadovoljstvo masa donekle zadržano, a onda kanalizirano u normalne kolotečine opozicije protiv stranaka i režima, u ostalim krajevima uzelo je to nezadovoljstvo odlučan oblik antisrbijanstva. Razumljivo je što je to antisrbijanstvo u hrvatskim krajevima bilo mnogo jače i što je dobilo pozitivan karakter hrvatskoga pokreta. Te mase su se instinktivno ogledale za nekim vođom, za nekom zastavom, koji bi odgovarali njihovu raspoloženju. Stjepan Radić i nauk Hrvatske seljačke stranke indicirali su se sami, ako ne ni po čemu drugome, per eliminationem. Taj svet koji je bio u stavu nezadovoljstva i otpora protiv postojećeg reda, nije bilo logično da će se prikloniti jednome od političkih elemenata, koji su svi, koji više koji manje, saradivali na obrazovanju toga reda. U radikalima gledale su te mase velikosrpsku, pravoslavnu, pretežno srbijansku stranku. Demokrati su glavni tvorci centralističkog Vidovdanskog ustava. Zemlji radnici, opet u glavnome srbijanci i pod votstvom srbijanskim. Oni prečanski političari, koji su pri svršetku rata obrazovanjem Narodnoga Veća i polaskom u Beograd vodili vodeću ulogu u procesu ujedinjavanja i sledstveno izgrađivanja ovoga sadašnjega poretka, nisu mogli logično da očekuju da će biti pravoužitnici sklonosti hrvatskih seljačkih masa, kada su one upravo tim poretkom nezadovoljne. Ostajao je jedan jedini, koji je čitav taj poredak od početka pobijao, koji za nj nije u istini ni za jedan čas bio odgovoran. Masa je u tome radikalnome negativnome stavu poznala odraz svoga vlastitoga raspoloženja. Pozitivna strana, Hrvatsstvo, igrala je tu tek sporednu ulogu u početku.

* * *

Da zastanemo kod ovoga elementa hrvatskoga nacionalizma u hrvatskom pokretu i da iznesemo razloge, zbog kojih mislimo da je taj element u početku igrao tek sporednu ulogu. U prvom redu hrvatski nacionalistički momenat, — ako pod tim shvaćamo neki partikularistički hrvatsko-nacionalni program sa tendencijom obrazovanja jedne